

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2025.25.3.79-101>

Sociolinguistic Variability in Slovak Sign Language

Sociolingvistická variabilita v slovenskom posunkovom jazyku

Roman Vojtechovský

Abstract

This paper offers an overview of research on sociolinguistic variability in sign languages, focusing on Slovak Sign Language as used by the deaf community in Slovakia. It presents examples of lexical variability in sign languages, including Slovak Sign Language. It examines their relationship to social factors such as the age of the sign language user, region of origin, educational background, nationality, religion, and stylistic factors – specifically, the register of the sign language users. This paper serves as an initial exploration into the collection of linguistic data on Slovak sign languages, which exhibit variability based on the social context within the community of sign language users.

Keywords: Sociolinguistics. Slovak sign language. Variability. Age. Region. Register.

Úvod

Všade tam, kde sa na dlhší čas pravidelne stretáva viac ľudí, sa prejavuje aj tendencia rozvíjať jazyk. Paralelne sa to vyskytuje aj u nepočujúcich, ktorí používajú posunkový jazyk. V mnohých krajinách však proces vývoja posunkového jazyka začína v školách pre nepočujúce deti bez ohľadu na to, či sa smel alebo nesmel používať posunkový jazyk vo vyučovaní a vôbec v edukácii.

Až do začiatku 60. rokov 20. storočia sa drvivá väčšina odborných štúdií sústredila na vokálno-auditívnu modalitu jazyka. Dôležitým míľnikom boli prvotné práce holandského lingvistu B. Tervoota z roku 1954 (Knoors, 2007) a najmä amerického lingvistu W. Stokoeho (2005) z roku 1960, ktoré začali odhaľovať jazykové prvky, štruktúry a fungovanie motoricko-vizuálnej modality jazyka, konkrétne posunkového jazyka. Stokoe (tamže) vo svojej štúdii zistil, že podobne ako hovorené jazyky, aj posunkové jazyky vykazujú vlastnosť prirodzeného jazyka, a to dvojité členenie, dualitu. Odvtedy lingvistický výskum odhalil mnohé ďalšie štrukturálne podobnosti medzi posunkovými a hovorenými jazykmi a ukázalo sa, že posunkové jazyky

vykazujú štruktúry na všetkých rovinách jazykového systému, rovnako ako hovorené jazyky, teda od fonológie až po diskurz.

Posunkové jazyky sú rôznorodé, pohybujú sa od **národných posunkových jazykov** (t. j. jazyky používajúce nepočujúcimi posunkujúcimi, napr. americký posunkový jazyk, britský posunkový jazyk, austrálsky posunkový jazyk, u nás slovenský posunkový jazyk) po **vidiecke posunkové jazyky** (vyvinuli sa vo vidieckych komunitách v dôsledku vysokého výskytu hluchoty; počujúci aj nepočujúci členovia komunity používajú posunkový jazyk, napr. adamoróbsky posunkový jazyk používaný v Ghane, posunkový jazyk beduínov Al-Sayyid v Izraeli) a **alternatívne (či sekundárne) posunkové jazyky** (t. j. jazyky, ktoré používajú primárne počujúce osoby na rôzne účely, ako napr. a) práca v hlučnom prostredí, ako príklad posunkový jazyk pracovníkov pily v kanadskej Britskej Kolumbii (*Sawmill Sign Language*), b) dodržanie sľubu mlčanlivosti – kláštorne posunkové jazyky, ktoré používali napríklad benediktíni, cisterciáni, trapisti, c) lingua franca – v oblastiach, kde sa používajú rôzne hovorené jazyky, ako indiánsky posunkový jazyk Veľkých prérií v Spojených štátoch amerických a v Kanade (*Plains Indian Sign Language*), Kereský posunkový jazyk indiánskeho kmeňa Pueblo v americkom štáte Nové Mexiko (*Keresan Pueblo Indian Sign Language*), d) prostriedok na dodržiavanie určitých kultúrne založených rečových tabu alebo na určité obdobie, najmä počas smútočného obdobia, keď ženy po smrti manžela nesmeli hovoriť, ako v prípade domorodého posunkového jazyka v Austrálii (de Vos – Pfau, 2015, Kusters – Lucas, 2022).

Ako každý prirodzený jazyk, aj posunkový jazyk má svoju variabilitu na rôznych úrovniach, t. j. lexikálnej, fonologickej, morfolologickej a syntaktickej. V porovnaní s hovorenými jazykmi sa zdá, že variabilita sa častejšie vyskytuje v lexike posunkových jazykov (Schermer, in Baker a kol., 2016). Často sa uvádza, že variabilita je v jazyku všadeprítomná (Bod a kol., 2003, in Palfreyman, 2015) a opisuje sa ako *univerzálna a funkčná vlastnosť jazyka* (Foulkes, 2006, in tamže). Niektoré osoby, najmä učiaci sa, môžu považovať variabilitu za „neprijemnú“ (Foulkes, 2006, in tamže) alebo „veľmi problematickú“ (Eichmann, 2008, in tamže). Variabilita je však nevyhnutným dôsledkom všadeprítomnosti jazyka a skutočnosťou je, že jazyk používajú sociálne bytosti (tamže).

Lingvisti vo svojich prácach zaznamenali okolnosti týkajúce sa histórie viacerých posunkových jazykov a zistili, že sú menej štandardizované ako majoritné hovorené jazyky. Avšak existuje niekoľko posunkových jazykov, napr. americký posunkový jazyk, ktorý sa vyskytuje už dlhší čas, používa ho väčšina posunkujúcich a uplatňuje sa aj vo formálnom vzdelávaní (porov. McKee, 2015). Práve preto v dôsledku „menej štandardizovaných“ posunkových jazykov existuje lexikálna variabilita a zároveň aj spôsob, akým posunkujúci artikulujú svoje výpovede.

Další rozdiel súvisí s tým, ako a kedy si nepočujúci osvoja posunkový jazyk. Väčšina nepočujúcich, okrem približne 10 %, ktorí majú nepočujúcich rodičov, si neosvojuje posunkový jazyk ako materinský jazyk od detstva, teda

sa neprenáša z rodičov na dieťa, ani prostredníctvom formálneho vzdelávania. Vo všeobecnosti sa ho učia neformálne v rôznych fázach detstva alebo mladosti a často od nepočujúcich rovesníkov (častejšie tých, ktorí majú nepočujúcich rodičov) a/alebo počujúcich dospelých, ako sú pedagógovia a rodičia, než od nepočujúcich dospelých, ktorí komunikujú plynule (porov. tamže). Keďže väčšina posunkujúcich nie je rodenými používateľmi posunkového jazyka, v komunite nepočujúcich existuje rôznorodá variabilita lexiky, ba i gramatiky, ktorá sa môže viac opierať o gramatiku hovoreného jazyka, alebo aj nemusí.

Ďalším zdrojom rozdielu v používaní posunkového jazyka je kontakt s okolitým hovoreným jazykom. Keďže posunkový jazyk ako menšinový jazyk existuje pri väčšinovom hovorenom jazyku, často sa ovplyvňuje okolitým jazykom, jeho lexikou a gramatikou. Mnohí posunkujúci vo svojej posunkovej komunikácii často kombinujú prvky posunkového jazyka a hovoreného jazyka, napr. používajú štruktúru viet hovoreného jazyka, zavádzajú aj umelo vytvorené posunky, ktoré sa v lexike posunkového jazyka nevyskytujú (napr. v slovenskom posunkovom jazyku sa vôbec nevyskytuje sponové sloveso v prítomnom čase *je*, ako aj ďalšie slová ako *pretože*, *na*, *ktorý*), vydaktylujú slová prstovými znakmi, ktoré nie sú bežnou súčasťou artikulácie v posunkovom jazyku, produkujú inicializované posunky väčšinou na základe počiatočných písmen slov a používajú časté hovorené komponenty vytvorené bezhlasnými pohybmi úst odvodenými od hovoreného jazyka. Tieto javy sa častejšie vyskytujú vplyvom formálneho vzdelávania v školách pre žiakov so sluchovým postihnutím (ďalej len SP).

Je potrebné zdôrazniť, že posunkové jazyky sa vyvinuli ako menšinové jazyky v prostredí hovorených jazykov. Rôzne posunkové jazyky majú zložitú gramatickú štruktúru, ktorá sa výrazne líši od gramatickej štruktúry väčšinového hovoreného jazyka. Ako sme už uviedli, nepočujúcim rodičom sa rodí veľmi málo nepočujúcich detí a väčšina používateľov posunkového jazyka sa s ním stretla až v škole. V posledných rokoch 20. storočia boli vo väčšine krajín zavedené vzdelávacie programy pre nepočujúcich žiakov, v rámci ktorých počujúci pedagógovia vytvorili tzv. manuálne kódy, ktoré reprezentujú aspekty väčšinového hovoreného jazyka (zvyčajne gramatické aspekty). Tieto umelé posunkové systémy (napr. posunkovaná slovenčina) zvyčajne preberajú slovosled hovoreného jazyka, ale väčšinou zahŕňajú lexikálne posunky posunkového jazyka (McBurney, in Baker a kol., 2016).

Variabilita posunkového jazyka sa častejšie podľa T. Johnstona a A. Schembriho (2010) vzťahuje na vonkajšie a vnútorné faktory. Podľa týchto lingvistov (tamže) je možné **vonkajšie faktory** ďalej špecifikovať na sociálne faktory, medzi ktoré patrí napríklad vek, región, pohlavie, náboženská príslušnosť, etnická príslušnosť a štylistické faktory, ktoré zahŕňajú napríklad striedanie medzi neformálnym a formálnym registrom. Medzi **vnútorné faktory** patria fonologické procesy v prúde posunkovania (ide o jednoduchosť

artikulácie, teda o vplyvy predchádzajúcich alebo nasledujúcich posunkov vo vete, tendencia k symetrii tvaru rúk v dvojručných posunkoch), lexikalizácia a gramatikalizácia. Vnútorne a vonkajšie faktory spolu tvoria komplexný vzájomný vzťah, pričom každý z nich rôznymi spôsobmi ovplyvňuje používanie jazyka.

Približne od konca 20. storočia, v dôsledku rastúcej hrdosti nepočujúcich, jazykového výskumu a zmien v politike vzdelávania nepočujúcich, sa posunkový jazyk používa otvorenejšie a vo väčšej miere. Dnes sa posunkový jazyk uplatňuje v kontextoch, ktoré boli predtým pre nepočujúcich posunkujúcich neprístupné, ako sú univerzity, školy, pracoviská, verejné stretnutia, televízne relácie, umenie a politika. To podnietilo rast lexiky a jazyk sa nachádza v období rozširovania prostredníctvom lokálneho vytvárania lexiky a výpožičiek z iných posunkových jazykov. Často sa stáva, že pre nový pojem z rôznych oblastí (napr. technológia, zdravie a choroba, komunikačné softvéry) tvoria rôzne osoby viac ako jednu verziu posunku, pričom trvá určitý čas, kým sa niektoré posunky stanú všeobecne akceptovateľnými, zatiaľ čo iné zaniknú – čo medzitým prispieva k variabilite jazyka (McKee, 2015). V tomto príspevku sa zameriavame na lexikálnu variabilitu ovplyvnenú sociálnymi a štylistickými faktormi.

1 Lexikálna variabilita

Lexikálna variabilita predstavuje najzreteľnejší príklad sociolingvistickej variability v mnohých posunkových jazykoch, pričom lexikálny výber je často systematicky spojený s osobami určitého veku, pohlavia, regiónu, etnického pôvodu alebo vzdelania (Schembri – Johnston, 2012). J. N. Twilhaar a B. van den Bogaerde (2009) uviedli, že najčastejšie sa zohľadňuje týchto sedem sociálnych faktorov: sociálny pôvod, etnický pôvod, regionálny pôvod, vek, pohlavie, konverzačná situácia a osobný štýl.

1.1 Región

Zvyčajne sa pod pojmom *dialekt* rozumie regionálny jazyk (Twilhaar – van den Bogaerde, 2009). Holandskí lingvisti (tamže) uviedli, že v rámci regionálneho jazyka existujú aj rôzne varianty holandského posunkového jazyka (alebo iných posunkových jazykov). Existuje teda štandardný holandský posunkový jazyk, ktorý sa vyučuje vo vzdelávacích zariadeniach a pre ktorý bolo vytvorené množstvo štandardných posunkov, ako aj varianty holandského posunkového jazyka z rôznych regiónov. V regionálnych variantoch sa posunky často líšia len formou, pričom ich denotát a konotácia sú podobné. Iná holandská lexikografka T. Schermerová (2004, in Johnston – Schembri, 2010) tvrdila, že holandský posunkový jazyk má päť regionálnych dialektov s výraznými lexikálnymi rozdielmi medzi všetkými regiónmi, najmä

však medzi juhom a zvyškom krajiny. Lexikálna variabilita bola objavená aj vo dvoch regionálnych varietách austrálskeho posunkového jazyka (severný a južný dialekt). Tieto dva dialekty sa líšia tradične používanými posunkami pre čísla, farby, dni v týždni a niektoré ďalšie pojmy (Johnston – Schembri, 2010). Avšak holandskí autori J. N. Twilhaar – B. van den Bogaerdeová (2009) upozornili na to, že vo všeobecnosti sa tieto variácie nenazývajú dialektmi, pretože rozdiely sú najmä v lexike a ľudia preferujú termín *varianty holandského posunkového jazyka*. To isté platí aj pre iné posunkové jazyky. Najdôležitejším kritériom podľa T. Schermerovej (in Baker a kol., 2016) je, že medzi regionálnymi variantmi existuje len málo gramatických rozdielov.

Dôležité a zaujímavé nie sú ani tak jednotlivé príklady lexikálnej variability, ale skôr pozorovanie, že variabilita pramení z podobných sociolingválnych faktorov v rôznych komunitách posunkujúcich a prejavuje sa veľmi podobnými spôsobmi. Vo Veľkej Británii, v Austrálii, na Novom Zélande, v Spojených štátoch amerických a v Európe predstavuje zriaďovanie internátnych škôl pre nepočujúcich od 18. do 20. storočia významnú časť variácií aj podobností medzi posunkami v rôznych regiónoch. Napríklad v druhej polovici 19. a vo väčšine 20. storočia bola vo viacerých školách zakázaná posunková komunikácia, čo viedlo k vytváraniu nových posunkov medzi nepočujúcimi deťmi, keďže im chýbali jazykové modely (porov. Schembri – Johnston, 2012). K tejto situácii by sme dodali, že internátne školy boli a aj naďalej sú miestom, kde sa nepočujúce deti stretávajú a komunikujú, a tak sa navzájom učia posunkový jazyk. Zároveň budujú svoju identitu nepočujúcich a zdieľajú kultúru nepočujúcich.

V minulosti bolo len málo kontaktov medzi nepočujúcimi z rôznych regiónov. Zároveň neexistoval jednotný centralizovaný vzdelávací program pre pedagógov nepočujúcich detí, ktorí chceli používať posunkový jazyk v triedach, a preto boli posunky používané v jednotlivých školách viac-menej odlišiteľné. Z toho vyplýva, že v komunite nepočujúcich sa u posunkujúcich objavujú lexikálne variety aj podľa regiónov. Avšak v rámci komunity nepočujúcich sú posunkujúci zvyčajne oboznámení s väčšinou frekventovaných posunkov z iných regiónov, konkrétne z iných škôl pre žiakov so SP, pretože dialektové variácie netvorí veľké percento posunkovej zásoby posunkového jazyka ako celku. Regionálne lexikálne rozdiely len zriedka vedú k zámene alebo nedorozumeniam medzi posunkujúcimi (porov. Johnston – Schembri, 2007).

1.2 Vek, pohlavie a národnosť

Už sme uviedli, že drvivá väčšina nepočujúcich detí má počujúcich rodičov a vek, v ktorom si deti osvojujú posunkový jazyk, môže byť oneskorený. Z tohto dôvodu je medzigeneračný prenos posunkového jazyka

často problematický, čo môže viesť k značným rozdielom medzi generáciami (Johnston – Schembri, 2010).

Biologické pohlavie môže zohrávať úlohu v jazykovej variabilite. Napríklad v Írsku výskumníci zistili rozdiely v posunkovaní používanom u dievčat v jednej škole pre nepočujúcich a u chlapcov v druhej škole pre nepočujúcich. Podobne je to aj v belgickom Flámsku, kde až do 70. rokov 20. storočia existovali oddelené školy pre nepočujúce dievčatá a chlapcov (Twilhaar – van den Bogaerde, 2009), a takisto v Španielsku (Schermer – Pfau, in Baker a kol., 2016). Okrem toho v jednej štúdii J. Andrejsek (2007, in Hudáková – Tábořský, 2008) uviedol mužské a ženské varianty posunkov podľa tvarov ruky; napríklad u mužov sa realizuje zovretá päšť/zovretá päšť so vztýčeným palcom, zatiaľ čo u žien ide o zovretú päšť so vztýčeným malíčkom a palcom. Ďalším príkladom u mužov je plochá ruka so vztýčeným palcom/zovretá ruka so zakriveným ukazovákom a voľným palcom, zatiaľ čo u žien ide o rozťahnutú ruku so zakriveným ukazovákom a palcom s dotykom.

Podobne ako rodové rozdiely v niektorých posunkových jazykoch, aj vznik lexikálnej variety, konkrétne afroamerickej variety amerického posunkového jazyka, odráža historické okolnosti amerického vzdelávania nepočujúcich. Počas obdobia segregácie v 19. a 20. storočí boli v niektorých južných štátoch založené školy určené pre afroamerické nepočujúce deti (Aramburo, 1989, Lucas a kol., 2001, in Schembri – Johnston, 2012). Podobne na tom bola aj britská židovská komunita nepočujúcich, z ktorej sa mnohí vzdelávali v samostatnej židovskej škole pre nepočujúcich, ktorá existovala v Londýne v rokoch 1866 až 1965 (Jackson, 1990, Weinberg, 1992, in Schembri – Johnston, 2012).

1.3 Register

Variabilita na úrovni diskurzu môže byť ovplyvnená štylistickými faktormi (Johnston – Schembri, 2010) alebo konverzačnou situáciou (Twilhaar – van den Bogaerde, 2016). V tejto súvislosti lingvisti (napr. Johnston – Schembri, 2007, in Twilhaar – van den Bogaerde, 2009) častejšie používajú termín *register*. Ide o spôsob, ktorým sa niekto prispôsobuje používaniu jazyka v konkrétnej situácii, teda s kým hovorí/posunkuje komunikant alebo pre ktoré publikum, v akom prostredí či na akú tému. Daní autori (tamže) priblížili príklady, keď si napríklad dáme drink s priateľmi, to si vyžaduje iný register – neformálny, ako pri pracovnom pohovore – formálny register. Z toho vyplýva, že každá situácia si vyžaduje svoj jazykový register, ide o výber posunkov, ale aj o spôsob, akým sa formujú posunkové výpovede. S registrom úzko súvisí aj *diglosia*, ktorú môžeme chápať ako existenciu dvoch variet jedného jazyka, pričom každá z nich plní inú sociálnu funkciu (porov. Twilhaar – van den Bogaerde, 2016). Diglosia je termín používaný na označenie komunit, ktoré používajú dve odlišné formy toho

istého jazyka, pričom každému jazyku je v komunite priradená odlišná úloha (Romaine, 1995, in Johnston – Schembri, 2007, s. 43). Jednu z nich posunkujúci pociťujú ako spoločensky vyššie postavenú a záväznejšiu, pričom je bližšie k väčšinovému – hovorenému jazyku – vyššia, formálna varieta; druhú zasa ako nižšiu, neformálnu, konverzačnú varietu. Vyššia varieta sa používa napríklad v školách pre žiakov so SP, na konferenciách, úradoch, počas bohoslužieb, v televíznych správach; nižšia varieta napríklad v nepočujúcej rodine, medzi priateľmi v klube nepočujúcich, na športových podujatiach nepočujúcich a menej formálnych podujatiach. Rozdiel medzi nimi sa môže prejavovať v posunkoch, napríklad posunkový ekvivalent slova *počujúci* sa vo vyššej variete používa ako posunok s hovoreným komponentom: *počujúci*, a v nižšej variete manuálne zhodný posunok s hovoreným komponentom: *haló* (Vojtechovský a kol., 2024). J. N. Twilhaar a B. van den Bogaerdeová (2009, s. 59) uviedli, že sa „*predpokladalo, že posunkovaná angličtina je jazykom pre formálne situácie a ASL (pozn. americký posunkový jazyk) pre neformálne situácie, ale v súčasnosti existuje dostatok dôkazov, že to nemusí byť pravda, pretože ASL sa používa v mnohých situáciách, a nielen v neformálnych.*“

1.4 Prstové znaky

Prihliadame na to, že viacerí zahraniční autori viac-menej nespomínali prstové znaky v štúdiách sociolingvistickej variability v posunkovom jazyku. Napriek tomu sa u nás, hlavne v materských a základných školách pre žiakov so SP, objavujú aj odlišnosti v prezentácii prstových znakov. V našich podmienkach sa pod pojmom *prstové znaky* rozumejú jednoručná prstová abeceda, dvojručná prstová abeceda a pomocné artikulačné znaky (porov. Tarcsiová, 2012), ktoré sa používajú ako doplnok k posunkovému jazyku, keď na výrazy hovoreného jazyka neexistujú ekvivalentné posunky. Pri prstovej abecede ide o spôsob prezentácie abecedných grafém vydaktylovaním prostredníctvom jednoručnej alebo dvojručnej prstovej abecedy (napríklad pri posunkú BIO dané tvary rúk sekvenčne znázorňujú grafémy b, i, o). Pri pomocných artikulačných znakoch ide o spôsob prezentácie abecedných fón vydaktylovaním prostredníctvom týchto znakov na základe postavenia rečových orgánov, ktoré sa podieľajú na hovorení. Využívajú sa na zabezpečenie správnej a zrozumiteľnej artikulačnej výslovnosti detí a žiakov s poruchou sluchu, najmä v materskej škole pre deti so SP a na 1. stupni základnej školy pre žiakov so SP (porov. Tarcsiová, 2012, Vojtechovský, 2022).

Prstová abeceda vznikla v prostredí, kde bolo potrebné dorozumieť sa inak ako pomocou hovorenej reči, a to v kláštoroch a väzniciach. Od mníchov ju prebrali aj učitelia nepočujúcich, ktorí ju využívali ako prostriedok komunikácie vo vyučovacom procese (Basova – Egorov, 1984, in Tarcsiová, 2012).

Prstová abeceda existuje už niekoľko storočí a je možné sa s ňou stretnúť na celom svete, avšak nie vo všetkých krajinách a regiónoch. Jej znaky nie sú všeobecne medzinárodne zjednotené (Woll, 1987, in tamže). Príčinou sú, podľa nášho názoru, fonematické a grafemické osobitosti jednotlivých národných jazykov (Tarciová, 2012). Historicky sa za predchodcu mnohých jednoručných abecied sveta považuje prstová abeceda vytvorená prvým učiteľom nepočujúcich, Pedrom Ponce de Leónom (1520 – 1584) zo Španielska, ktorá bola knižne publikovaná jeho krajanom Juanom Martinom Pablom Bonetom (1579 – 1623). V priebehu mnohých rokov sa mnoho z pôvodných tvarov ruky zmenilo, ale aj napriek tomu je Bonetova prstová abeceda uznávaná ako základ väčšiny jednoručných abecied sveta (porov. tamže). Podobne ako v iných štátoch, aj na našom území sa používa jednoručná aj dvojručná prstová abeceda. V školskom prostredí sa však preferuje jednoručná prstová abeceda alebo pomocné artikulčné znaky, zatiaľ čo v komunite nepočujúcich sa častejšie používajú jednoručná a/alebo dvojručná abeceda.

2 Lexikálna variabilita slovenskej komunity nepočujúcich posunkujúcich

V našich podmienkach, a to vieme z vlastnej skúsenosti, sa vyskytuje lexikálna variabilita v slovenskej komunite nepočujúcich posunkujúcich, ktorá je ovplyvnená sociálnymi a štylistickými faktormi. Dôkazom toho je aj to, že na Slovensku bolo k dnešnému dňu vydaných viac ako 80 slovníkov jednotlivých posunkov slovenského posunkového jazyka/posunkovanej slovenčiny (porov. Vojtechovský, 2015).

Cieľom prieskumu v tomto príspevku je prostredníctvom sociolingvistických štúdií posunkových jazykov poskytnúť základné kľúčové poznatky v oblasti sociolingvistickej variability v slovenskom posunkovom jazyku. Na základe cieľa príspevku sme formulovali prieskumné otázky, na ktoré sme sa konkrétne chceli zamerať. Sformulovali sme ich takto:

- *Ako vyzerajú posunky excerptované zo slovníkov v 20. storočí a v súčasnosti v 21. storočí?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa veku?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa regiónu?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa škôl pre žiakov so SP?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa národnosti?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa náboženstva?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa pohlavia?*
- *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa registra?*
- *Ako vyzerajú prstové znaky vydaktylované slovami slovenčiny v jednotlivých materských a základných školách pre deti a žiakov so SP?*

Pri jednotlivých sformulovaných prieskumných otázkach sme použili tri metódy. Pri prvej prieskumnej otázke sme aplikovali **metódu zberu jazykových dát** posunkového jazyka prostredníctvom excerpcie posunkov z vydaných slovníkov, ktoré spomenieme ďalej. Pri ostatných prieskumných otázkach sme kombinovali tri metódy: zber jazykových dát posunkového jazyka prostredníctvom excerpcie posunkov z vydaných slovníkov a z niekoľkých videonahrávok jazykového prejavu posunkujúcich rôzneho veku, ktoré sa nachádzajú na facebookových stránkach ako *Zábava pre nepočujúcich SR a ČR*, *NEPOČUJÚCI – NAŠE PRÁVA*, *Informácie pre Nepočujúcich* a *##nepočujúci kultúra##*. Tieto facebookové stránky sú primárne určené pre nepočujúcich posunkujúcich, kde si navzájom vymieňajú informácie o rôznych témach a výzvach, zároveň si môžu poradiť.

Okrem excerpcie sme vykonali aj **metódu elicitácie** jednotlivých posunkov od nepočujúcich posunkujúcich. Dňa 29. apríla 2024 sme na sociálnej sieti dvoch facebookových stránok *Informácie pre Nepočujúcich* a *##nepočujúci kultúra##* zámerne oslovili posunkujúcich prostredníctvom našej videonahrávky o existencii variability posunkov. Na našu požiadavku v období od 29. apríla do 14. mája 2024 reagovalo až 29 posunkujúcich rôzneho veku z rozmanitých regiónov Slovenska, ktorí demonštrovali posunky rôznych kategórií variability. Vykonali sme aj osobnú elektronickú videokorešpondenciu s 11 posunkujúcimi, najmä nepočujúcimi pedagógmi, aby nám ukázali prstové znaky používané na základných školách pre žiakov so SP.

Okrem metód excerpcie a elicitácie sme využili aj **metódu intuitívnej reflexie** v spolupráci s jednou nepočujúcou kolegyňou z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Zároveň považujeme za vhodné spomenúť, že autor tohto príspevku vedie elektronický slovník *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka* (2018 – 2025), ktorý obsahuje aj citátové formy posunkov rozdelené do troch kategórií: vek, región a školy pre žiakov so SP. Vďaka tomu môžeme čerpať z poznatkov o variabilite, ktoré sa zozbierali počas práce na slovníku.

2.1 Lexika slovenského posunkového jazyka v minulom a v súčasnom storočí

K prvej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky excerptované zo slovníkov v 20. storočí a v súčasnosti v 21. storočí?*, sme vybrali známe slovníky s 15 až 20-ročným časovým odstupom: *Frekvenčný slovník posunkovej reči* vydaný v roku 1985 (Csonka – Mistrík – Ubár), *Svet v posunkoch* z roku 1998 (Csonka), *Posunkuj so mnou* z roku 2017 (Koudelková – Tarcsiová) a *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka* vydaný v rokoch 2018 – 2025 (Vojtechovský). Ešte pred prvým československým lexikónom *Frekvenčný slovník posunkovej reči* existuje v odbornej literatúre o vzdelávaní nepočujúcich (napr. Gaňo, 1960, 1962, 1965)

zmienka o používaní posunkov u nepočujúcich žiakov. V dvoch odborných publikáciách od V. Gaňu (1960, 1962) sú uvedené informácie o niekoľkých vizuálne motivovaných posunkoch slovným opisom bez obrázkov. Ako príklad citujeme: „... zajac sa artikuluje ušami, sliepku hrabaním, kravu rohami alebo dojením, nožnice strihaním, mačku hladkaním alebo škriabaním.“ V odbornej literatúre od V. Gaňu (1965) sme našli aj ďalší opis posunkov: „vták sa prejavuje lietanim, sliepka hrabaním, pílka pílením, sekera rúbaním, cap trkaním, vojak priamym kráčaním, nožnice strihaním, pero písaním, kohút hrebeňom, chlap fúzami, žena šatkou.“

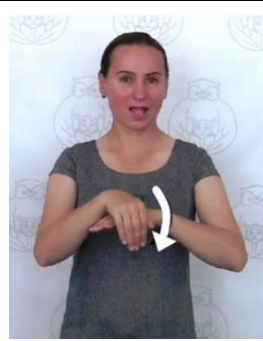
Okrem ikonických posunkov daný autor (tamže) zaznamenal aj arbitrálne posunky, konkrétne PRAVDA¹ sa označuje pohybom ruky od pery priamo dopredu, LOŽ pohybom ukazováka po perách sprava doľava a KLAMAŤ položením ruky na krk pod uchom. Pre komparáciu, väčšina uvedených posunkov publikovaných v 60. rokoch 20. storočia sa používa aj v súčasnosti a nachádza sa v príslušných lexikónoch (napr. Csonka – Mistrík – Ubár, 1986; Csonka, 1998; Koudelková – Tarcsiová, 2017; Vojtechovský, 2018 – 2025). Bližšie konkretizujeme, že ide o tieto posunky: ZAJAC, KRAVA (len rohami), NOŽNICE, MAČKA (v súčasnosti je to kremnický variant), VTÁK, PÍLKA, SEKERA (jeden z lexikálnych variantov), PERO, KOHÚT a KLAMAŤ (jeden z lexikálnych variantov). Na druhej strane, SLIEPKA sa substitučnou ikonickosťou posunkuje podľa zobáka, MAČKA virtuálnou ikonickosťou podľa fúzov, SEKERA sa motorickou ikonickosťou artikuluje opakovaným úderom na čelo, VOJAK – ruka sa priloží na čelo a označuje vojenský pozdrav alebo ruka sa zoviera v päť a ilustruje držaním pásky na pušku, ktorá je za chrbtom. CHLAP sa znázorňuje ako mocný muž, ŽENA sa vyznačuje postojom a pozíciou rúk v bok. KLAMAŤ sa fonologickou zmenou presúva z miesta artikulácie z krku na plece.

Rovnako PRAVDA prešla fonologickou zmenou, viac sa posúva k centru posunkového priestoru a artikuluje sa pred telom pomocou oblúkovitého pohybu dvoch rúk zhora nadol. V súčasnosti sa v komunite nepočujúcich posunkujúcich neobjavuje posunkový ekvivalent pre slovo *lož*. V slovníkoch sa nenachádza posunok CAP, ale z vlastných skúseností vieme, že niektorí produkujú capa podľa brady na sánke. Medzi jednotlivými vydanými publikáciami sa nachádzajú rozdiely v citátových formách posunkov. Pre lepšie pochopenie si zámerne vyberieme slovenský výraz *august*. Vo *Frekvenčnom slovníku posunkovej reči* (1986), vo *Svete v posunkoch* (1998) a v elektronickom slovníku *Posunky.sk* (2018 – 2025) je AUGUST deskriptívny motorickou charakteristikou podľa činnosti žacej pásovej lišty kombajnu v čase žatvy obilia v lete. V slovníku *Posunkuj so mnou* (2017) a totožne v slovníku *Posunky.sk* (2018 – 2025) je AUGUST motivovaný činnosťou kúpania sa v lete.

¹ Jednotlivé posunky sa zapisujú veľkými písmenami.

2.2 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od veku posunkujúcich

K druhej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa veku?*, sme vybrali posunky, ktoré sa v súčasnosti používajú. Je potrebné podotknúť, že ich je pomerne dosť, ale rozhodli sme sa zamerať na posunky ročných období. Stredná generácia (približne 31 až 60 rokov) a staršia generácia (približne 61 a viac rokov) používajú zhodné posunky pre slovo *jar*, ktoré sa vyznačujú zobúdzaním prírody po zime. Na výraz *leto* už existujú tri lexikálne varianty. Prvý variant (obr. 1) označujeme ako identickú formu posunku TEPLÔ. Druhý variant (obr. 2), používaný predovšetkým staršou generáciou, sa zobrazuje pohybom ruky, akoby sa utieral pot z čela, čo naznačuje, že leto je obdobím veľkých horúčav. Tretí variant (obr. 3) je posunok rozšírený hlavne medzi staršími nepočujúcimi a ilustruje sa ako ZÁPAD v zmysle, že slnko počas leta neskoro zapadá.

		
Obrázok 1: Prvý variant posunku LETO (Zdroj: Vojtechovský, 2018 – 2025)	Obrázok 2: Druhý variant posunku LETO (Zdroj: tamže)	Obrázok 3: Tretí variant posunku LETO (Zdroj: tamže)

Pre výraz *jeseň* posunkujúci používajú dva lexikálne varianty. Prvý variant je deskriptívny, motivovaný pohybovou charakteristikou a znázorňuje sa ako PADANIE – LÍSTIA. Druhý variant, ktorý je posunkom staršej generácie, je taktiež deskriptívny a motivovaný chladným obdobím – CHLADNO, pričom má identickú manuálnu formu posunku. Pre výraz *zima* produkujú posunkujúci oboch generácií dva lexikálne varianty. Oba varianty sú deskriptívne; prvý posunok je odvodený od formálne totožného posunku označujúceho chladné obdobie, zatiaľ čo druhý označuje studené obdobie.

Deti raného a predškolského veku používajú niektoré posunky, ktoré sa líšia od posunkov dospelých z dôvodu anatomicky uvoľneného a skôr osvojeného tvaru ruky, čo súvisí s ľahšou artikuláciou pohybu rúk a miestom artikulácie v posunkovom priestore. Medzi artikulované detské posunky patria

napr. HNEVAŤ – SA, LEV, LIETADLO, POLÍCIA (obr. č. 4), MEDVEĎ, MOTÝĽ, SVAL, VČELA, VYHRAŤ, ZDRAVÝ.

2.3 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od regiónu

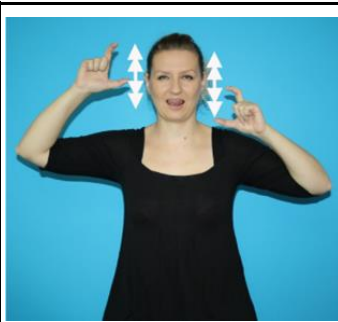
K tretej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa regiónu?*, sme vybrali tie posunky, ktoré sa líšia podľa regiónov Slovenska, v ktorých je väčšia koncentrácia nepočujúcich posunkujúcich, zväčša kvôli pracovným možnostiam pre nepočujúce osoby. Je potrebné podotknúť, že kategória regionálnych variantov posunkov zahŕňa niekoľko posunkov. Priblížime príklad dvoch knižných lexikónov, *Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu I a II* (Šmehilová – Šmehilová, 2005), v ktorých je podľa autoriek z Nitry zahrnutý inventár jednotlivých posunkov, ktoré medzi sebou komunikačne používajú nepočujúci z nitrianskeho regiónu. Overovali sme, či príslušný inventár posunkov používajú aj nepočujúci z iných regiónov Slovenska. Zistili sme, že v prvom lexikóne, obsahujúcom 619 citátových foriem, sa nachádza až 99,9 % posunkov slovenského posunkového jazyka a posunkovanej slovenčiny, ktoré používajú aj nepočujúci z iných regiónov. Podobne je to aj v druhom lexikóne, ktorý zahŕňa 925 citátových podôb, v ktorom až 96,1 % posunkov používajú nepočujúci z ostatných regiónov Slovenska. Názorne demonštrujeme jednotlivé citátové formy posunkov, ktoré sa používajú v regiónoch. V Trenčíne a okolí sa výraz *zvyk* ako posunok artikuluje lexikálne inak, skôr podľa prevzatého českého posunkov, než ako ho produkujú ostatní posunkujúci na Slovensku. Podobne v Prešove a okolí sa výraz *oslava* vyjadruje fonologicky odlišne od toho, ako ho používajú ostatní slovenskí posunkujúci. Na západe Slovenska sa výraz *rozprávka* produkuje lexikálne inak.

	
Obrázok 6: Regionálny variant ZVYK (Zdroj: Vojtechovský, 2018 – 2025)	Obrázok 7: Celoslovenský variant ZVYK (Zdroj: tamže)

2.4 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od škôl pre žiakov so SP

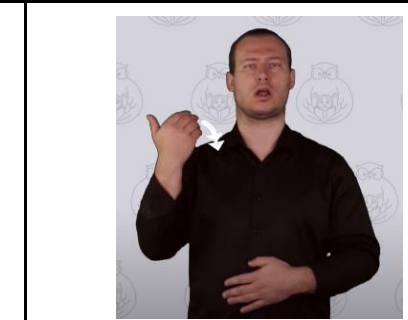
K štvrtej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa škôl pre žiakov so SP?*, sa medzi špeciálnymi školami, konkrétne základnými školami pre žiakov so SP², vyskytujú rôzne varianty posunkov. Náborne uvedieme príklad výrazu *lekár*, ktorý sa v Kremnici a v Lučenci posunkuje odlišne než v ostatných školách (obr. 8 – 10), avšak citátová forma posunku sa v nich používa rovnako ako u dospelých posunkujúcich. Podobne v jednej bratislavskej škole sa výraz *zákaz* manuálne artikuluje inak než v ostatných školách pre žiakov so SP.

² Na západe Slovenska, konkrétne v Bratislave na Drotárskej ceste a Hrdličkovej ulici, sa nachádzajú dve základné školy s materskými školami pre deti a žiakov so SP a jedna stredná škola pre žiakov so SP. V strede Slovenska sú dve základné školy s materskými školami pre deti a žiakov so SP v Kremnici a Lučenci a jedna stredná škola pre žiakov so SP v Kremnici. Na východe sa dlhodobo nachádzajú dve základné školy s materskými školami pre deti a žiakov so SP v Levoči a Prešove a jedna stredná škola pre žiakov so SP v Prešove (nedávno pribudla tretia základná škola pre žiakov so SP v Košiciach).

		
Obrázok 8: Kremnický variant LEKÁR (Zdroj: Vojtechovský, 2012)	Obrázok 9: Lučenecký variant LEKÁR (Zdroj: Vojtechovský, 2018 – 2025)	Obrázok 10: Reprezentatívny variant LEKÁR (Zdroj: tamže)

2.5 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od národnosti

K piatej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa národnosti?*, sme od jedného absolventa školy s vyučovacím jazykom maďarským³ získali niekoľko posunkov súčasne s hovorenými komponentmi v maďarčine⁴, ktoré sa odlišujú od slovenských posunkov. Nižšie uvedieme dva arbitrárne posunky pre výraz *klamať*.

	
Obrázok 11: Maďarský variant KLAMAŤ (Zdroj: autor)	Obrázok 12: Slovenská citátová forma KLAMAŤ (Zdroj: Vojtechovský, 2018 – 2025)

³ Je potrebné poskytnúť informáciu o existencii samostatnej školy pre nepočujúce deti s vyučovacím jazykom maďarským v Lučenci, ktorá bola zriadená v roku 1951 a fungovala až do roku 1983. Následne, od leta 1983, sa dve školy pre žiakov so SP s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským zlúčili pod jedno riaditeľstvo z dôvodu neustáleho poklesu žiakov maďarských tried (Vojtechovský, 2011).

⁴ Hovorený komponent je bezhlasný pohyb úst, ktorý naznačuje odvodenosť od príslušného hovoreného jazyka, napríklad mestá z maďarského jazyka – *Losonc*, *Pozsony*.

Okrem maďarskej národnosti sme získali niekoľko jazykových dát od posunkujúcich Rómov žijúcich na východe Slovenska, ktorí medzi sebou komunikujú. Na nich bolo badať predovšetkým používanie emblémov vytvorených počujúcimi Rómami na uľahčenie komunikácie s nepočujúcimi Rómami. Priblížime dva príklady: jedna komunita Rómov demonštrovala posunok ŠKOLA deskriptívnou motorickou ikonickosťou – písaním, zatiaľ čo slovenská komunita nepočujúcich posunkujúcich používa substitučnú ikonickosť, ktorá znázorňuje knihy pod pazuchou. Komunita Rómov ilustrovala TELEVÍZOR deskriptívnou virtuálnou ikonickosťou v tvare obdĺžnika napodobňujúceho plazmový televízor, zatiaľ čo nepočujúci slovenskí posunkujúci používajú motorickú ikonickosť manipulácie s kotúčmi staršieho televízora so socialistickým dizajnom.

	
Obrázok 13: Rómsky variant jednej komunity ŠKOLA (Zdroj: autor)	Obrázok 14: Slovenská citátová forma ŠKOLA (Zdroj: Vojtechovský a kol., 2024)

2.6 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od náboženstva

K šiestej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa náboženstva?*, sme zaznamenali jazykové dáta formou excerpce z portálov www.bibliaprenepocujucich.sk a www.jw.org/svk/, ktoré nám odporučili posunkujúci veriaci rímskokatolíckej cirkvi a náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. Zistili sme niekoľko rozdielných posunkov medzi týmito dvoma spoločnosťami. Vybrali sme dva výrazy: *krst* a *Mojžiš*, ktoré podrobne osvetlíme. Tvar ruky substitučnou ikonickosťou zastupuje nádobu a vykonáva sa poliatím hlavy dieťaťa vodou (v rímskokatolíckej i evanjelickej cirkvi). Krst podľa Jehovových svedkov je úkon, pri ktorom sa človek úplne ponorí do vody a následne sa z nej vynorí (*Jehovovi svedkovia*, 2024), preto dve ruky substitučnou ikonickosťou nahrádzajú dve osoby, pričom jedna osoba sa ponorí do vody a druhá jej asistuje. Mojžiš sa podľa katolíkov znázorňuje deskriptívnym opisom – brady na tvári, zatiaľ čo podľa Jehovových svedkov Mojžiš zostúpil z vrchu Sinaj s dvoma tabuľkami svedectva v ruke, a pretože hovoril s Bohom, pokožka jeho tváre žiarila, ale

on o tom nevedel (*Jehovovi svedkovia*, 2024). Z toho vyplýva, že pohybom prstov sa ilustruje žiarenie z čela.

	
Obrázok 15: Posunok rímskokatolíckej cirkvi KRST (Zdroj: www.bibliaprenepocujucich.sk)	Obrázok 16: Posunok spoločnosti Jehovových svedkov KRST (Zdroj: www.jw.org/svk/)

2.7 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od pohlavia

K siedmej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa pohlavia?*, sme nemohli získať jazykové dáta formou elicitácie od posunkujúcich, pretože ani oni si neboli istí, či existujú nejaké odlišnosti posunkov medzi ženami a mužmi. Len tvrdili, že medzi nimi sú rozdiely v spôsobe jazykového prejavu; napríklad muži vytvárajú väčšiu manuálnu artikuláciu v posunkovom priestore, zatiaľ čo ženy majú jemnejšiu motoriku manuálnej artikulácie. Ako sme už uviedli, v jednej českej štúdii je možné badať rozdiel v posunkoch medzi mužmi a ženami podľa tvarov rúk. Niektoré posunky s uvedenými tvarmi rúk sa vyskytujú aj u slovenských posunkujúcich, avšak nie je možné dokázať, že sa naozaj rozlišujú podľa pohlavia; skôr ich považujú, rovnako ako my, za fonologické varianty.

2.8 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od registra

K ôsmej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú posunky u slovenských posunkujúcich podľa registra?*, sme vybrali tie posunky, ktoré ich rozlišujú podľa formálneho a neformálneho registra. Je potrebné podotknúť, že ich je pomerne dosť, ale rozhodli sme sa zamerať na posunky z oblasti stravovania. V neformálnom registri posunkujúcich sa vyskytujú aj posunky formou sémantickej parafázie, teda skladaním posunkov, z ktorých vznikajú pomenovania (porov. Csonka – Mistrík – Ubár, 1986); napríklad namiesto slova *čučoriedky*

sa opisom artikuluje, že ide o malú bobuľku, od ktorej je jazyk čierny, konkrétne: ŠPCo⁵:malá-bobuľka JESTĚ JAZYK ČIERNY (tamže).

Tabuľka 1: Názorný register posunkov (Zdroj: autor)

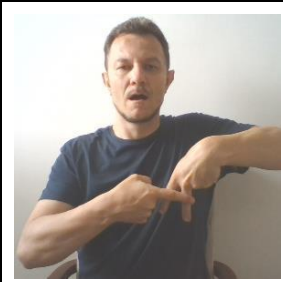
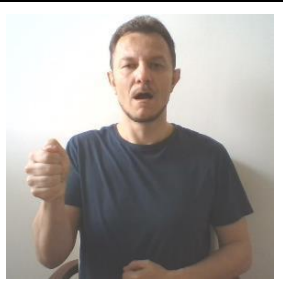
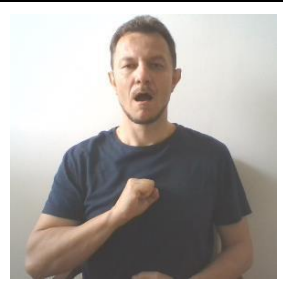
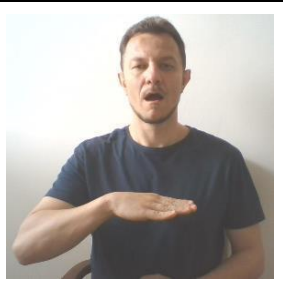
Formálny register	Neformálny register
NÁPOJ	PIŤ
PLNÁ PENZIA	RAŇAJKY OBED VEČERA
POLPENZIA	RAŇAJKY VEČERA
STRAVA	JEDLO
ŠPENÁTOVÝ PRÍVAROK	ZELENÉ ŠPCo:plocha
ŠVÉDSKY STÔL	JEDLO KLF _{CP} ⁶ :množstvo jedla ĽUBOVOENE VYBRAŤ JESTĚ

3.9 Lexika slovenského posunkového jazyka v závislosti od použitia prstových znakov

K poslednej prieskumnej otázke, *Ako vyzerajú prstové znaky vydaktylované slovami slovenčiny v jednotlivých materských a základných školách pre deti a žiakov so SP?*, sa prstové znaky, konkrétne jednoručná prstová abeceda a pomocné artikulačné znaky, medzi jednotlivými materskými a základnými školami pre deti a žiakov so SP viac-menej odlišujú. Na prvý pohľad sa objavuje problém v tom, že viacerí posunkujúci si neuvedomujú rozdielnosť dvoch kategórií vydaktylovania medzi jednoručnou prstovou abecedou a pomocnými artikulačnými znakmi. Zistili sme, že absolventi základnej školy pre žiakov so SP v Lučenci, ktorí nám ukázali prstové znaky, používali výlučne pomocné artikulačné znaky. V ostatných školách, podľa metódy pedagógov, posunkujúci ukázali prstové znaky, ktoré sme rozdelili do štyroch skupín: a) používali len jednoručnú prstovú abecedu, b) používali len pomocné artikulačné znaky, ktoré sa viac-menej odlišovali od lučeneckej školy, c) používali jednoručnú prstovú abecedu s niektorými prvkami pomocných artikulačných znakov, d) používali pomocné artikulačné znaky s niektorými prvkami jednoručnej prstovej abecedy. Občas sa u nich objavila dvojručná prstová abeceda, a to pri grafémach W a X.

⁵ Skratka ŠPCo znamená opisný špecifikátor.

⁶ Skratka KLF_{CP} znamená klasifikátor celého predmetu.

		
Obrázok 17: Dvojručná prstová abeceda A používaná dospelými (Zdroj: autor)	Obrázok 18: Jednoručná prstová abeceda A používaná v dvoch bratislavských školách (Zdroj: autor)	Obrázok 19: Jednoručná prstová abeceda A používaná v Kremnici a Prešove (Zdroj: autor)
		
Obrázok 20: Pomocný artikulačný znak A používaný v bratislavskej škole na Hrdličkovej (Zdroj: autor)	Obrázok 21: Pomocný artikulačný znak A používaný v bratislavskej škole na Drotárskej (Zdroj: autor)	Obrázok 22: Pomocný artikulačný znak A používaný v Lučenci (Zdroj: autor)

3 Interpretácia jazykových dát lexikálnej variability a diskusia

Podľa nášho názoru najrozšírenejším sociálnym faktorom lexikálnej variability slovenského posunkového jazyka je medzigeneračná rozdielnosť posunkujúcich, badateľná v troch generáciách: mladšej, strednej a staršej. V nasledujúcich vetách priblížime príčiny tejto situácie. V súčasnosti mladšia generácia posunkujúcich, tzv. „noví posunkujúci“ podľa M. DeMeulderovej (2020), najmä vďaka dostupným sociálnym sieťam preberá niektoré posunky z národných posunkových jazykov (častejšie z českého posunkového jazyka) a/alebo medzinárodného posunkovania⁷, pričom si zároveň vytvára nové posunky

⁷ Medzinárodné posunkovanie je *lingua franca*, ktorá sa týka všetkých foriem komunikácie medzi nepočujúcimi posunkujúcimi s rôznou znalosťou posunkového jazyka, používanými na vzájomnú interakciu. Na veľkých podujatiach sa často rýchlo vytvára spoločný lexikón. Na

týkajúce sa napríklad komunikačnej technológie alebo svojho mládežníckeho slangu. Väčšina staršej generácie posunkujúcich na Slovensku, tzv. „tradiční posunkujúci“ podľa M. DeMeulderovej (tamže), ktorá ukončila strednú školu pred nežnou revolúciou, nemala možnosť vzdelávať sa v oblasti posunkovej komunikácie⁸, keďže sa v školách pre žiakov so SP vyučovalo orálnou metódou. Títo viacerí posunkujúci získali stredoškolské vzdelanie bez maturity⁹, často navštevovali a aj naďalej navštevujú klubovne nepočujúcich a zúčastňovali sa na rôznych podujatiach pre nepočujúcich realizovaných na území bývalého Československa, neskôr Slovenska. Táto generácia prevažne používa neformálny register¹⁰ slovenského posunkového jazyka. Stredná generácia posunkujúcich, tzv. „multilingválni posunkujúci“ podľa M. DeMeulderovej (tamže), už mala oproti staršej generácii možnosť vzdelávať sa v oblasti posunkovej komunikácie, mohla získať stredoškolské vzdelanie s maturitou, niektorí z nej aj vysokoškolské vzdelanie na Slovensku i v Česku. Získala lepšie pracovné uplatnenie v rámci širšej ponuky pracovných miest. Posunková zásoba sa vďaka vyššej vzdelanosti nepočujúcich rozširovala, v komunikácii tejto generácie prevládala formálny register slovenského posunkového jazyka. Táto generácia však už menej navštevovala a aj navštevuje klubovne pre nepočujúcich. Namiesto návštev viac využíva technologické zariadenia na písomnú komunikáciu, ako sú mobily a počítače. Naopak, pre lepšiu dostupnú mobilitu niektorí z nich navštevujú európske a svetové podujatia pre nepočujúcich (napríklad kultúrne, športové, vzdelávacie, klubové) a preberajú od posunkujúcich z iných národných posunkových jazykov posunky na označenie jednotlivých štátov, miest, odborných termínov a podobne. Rovnako ako sa v hovorených jazykoch lexika medzi generáciami neustále mení, platí to aj pre posunkové jazyky. Stotožňujeme sa s konštatovaním B. Braithwaitheho (2019, in Kusters – Lucas, 2022), že jazykový prechod z jedného posunkového jazyka do druhého sa zdá byť rýchlejší, ako je to spravidla v prípade hovorených jazykov.

západe majú britský posunkový jazyk a americký posunkový jazyk pomerne veľký vplyv. Výber posunkov závisí do určitej miery od posunkujúceho (Twilhaar – Van den Bogaerde, 2016).

⁸ U nás bol prvý právny predpis o používaní posunkového jazyka prijatý až 3. mája 1990, keď Federálne zhromaždenie Československej federatívnej republiky doplnilo do novely školského zákona, paragrafu 3, nový odsek (2), ktorý znel: „*Nepočujúcim a nevidiacim sa zabezpečuje právo na vzdelanie v ich jazyku s použitím posunkovej reči alebo Braillovoho písma.*“ Neskôr, 26. júna 1995, Národná rada SR prijala nový zákon o posunkovej reči nepočujúcich osôb (porov. Vojtechovský, 2011).

⁹ Jediná slovenská stredná škola pre žiakov so SP, ktorá ukončila maturitou pred nežnou revolúciou, bola Stredná priemyselná škola odevná pre mládež s chybami sluchu v Kremnici, založená v roku 1974 (Vojtechovský, 2011).

¹⁰ **Register** – ide o spôsob, ktorým sa niekto prispôsobuje používaniu jazyka v konkrétnej situácii, teda s kým hovorí/posunkuje komunikant, pre ktoré publikum, v akom prostredí či na akú tému (T. Johnston – A. Schembri, 2007). Daní autori priblížili príklady, napríklad keď si dáme drink s priateľmi, to si vyžaduje iný register – neformálny, ako pri pracovnom pohovore – formálny register. Z toho vyplýva, že každá situácia si vyžaduje svoj jazykový register; ide o výber posunkov, ale aj o spôsob, akým sa formujú posunkové výpovede.

Druhým rozšíreným sociálnym faktorom je lexikálna rozdielnosť posunkov vyplývajúca zo základných škôl pre žiakov so SP, ktoré navštevovali žiaci s poruchou sluchu. Príčinou toho môže byť, ako už skôr upozornil surdopéd Š. Csonka (1998), že pedagógovia si živelne a subjektívne vytvárajú umelé posunky. Nazdávame sa, že produkujú posunky, ktoré sú im manuálnou artikuláciou blízke a zrozumiteľné, vrátane emblémov, a používajú ich v edukačnom procese, pričom sa viac-menej vyhýbajú arbitrárnym posunkom. Žiaci vnímajú pedagógov ako autoritu vo svojej škole, a preto si od nich osvojujú posunky.

Medzi menej rozšírené sociálne faktory patrí lexikálna variabilita posunkov u posunkujúcich z rôznych regiónov Slovenska, u posunkujúcich veriacich najmä dvoch náboženských komunít a u slovenských posunkujúcich maďarskej a rómskej národnosti. Domnievame sa, že regionálne varianty na území Slovenska nie sú príliš rozšírené, čo dokazujú aj knižné lexikóny *Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu I a II* (Šmehilová – Šmehilová, 2005) a *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka* (Vojtechovský, 2018 – 2025). Na Slovensku častejšie dve náboženské komunity nepočujúcich posunkujúcich vyznávajú vieru v Boha, a to kresťania a Jehovovi svedkovia. Niektorí evanjelickí posunkujúci navštevujú bohoslužby a iné aktivity katolíkov, keďže, ako spomínala M. Ferková (2024), Evanjelická cirkev augsburského vyznania nemá pravidelné aktivity pre nepočujúcich posunkujúcich. V súčasnosti je už výrazne menej slovenských posunkujúcich maďarskej národnosti, keďže maďarské triedy už neexistujú ani v Základnej škole pre žiakov so SP v Lučenci, ktorá prestala fungovať pred niekoľkými rokmi. Naopak, existujú rómske rodiny, ktoré majú niekoľko nepočujúcich členov, ktorí navštevujú základnú školu pre žiakov so SP a s počujúcimi členmi rodiny sa skôr dohovoria vlastnými emblémami. Existenciu variability posunkov medzi mužmi a ženami na našom území nie je možné potvrdiť.

V minulosti po dlhé roky nebol posunkový jazyk v ľudskej spoločnosti považovaný za plnohodnotný a rovnocenný. Napriek tomu nepočujúci posunkujúci, ako aj ich počujúci rodinní príslušníci a známi, medzi sebou komunikovali a využívali posunkovú komunikáciu. Formovala sa bežná, uvoľnená a neoficiálna komunikácia, ktorá sa využívala najmä v súkromnom styku – v rodinnom a priateľskom prostredí, ale aj v úzkom pracovnom prostredí a (neoficiálnom) spoločenskom styku, napríklad na spoločenskej zábave, športovom podujatí, spoločnom výlete či v klube nepočujúcich. Cieľom tejto komunikácie bolo naplniť bežné komunikačné potreby. Táto forma komunikácie sa častejšie uplatňuje aj v súčasnosti. Ide o tzv. jazyk v bežnej dorozumievacej sfére (Vojtechovský a kol., 2024). Práve preto sa u nepočujúcich posunkujúcich vyskytuje široký inventár posunkovej lexiky neformálneho registra. V 90. rokoch, kedy podľa vtedajšieho školského zákona a samostatného zákona o posunkovej reči nepočujúcich osôb mali nepočujúci právo na vzdelanie v posunkovom jazyku, rýchlejšie napredovala aj posunková zásoba formálneho registra.

Na vydaktylovanie slov hovoreného jazyka, pre ktoré zatiaľ neexistujú posunkové ekvivalenty, sa používajú prstové znaky, ktoré sa v našich podmienkach u posunkujúcich vyskytujú variabilne. Prvým faktorom je výber typu prstových znakov, ktorý sa bude používať v materskej a čiastočne v základnej škole pre deti a žiakov so SP, keďže drvivá väčšina nepočujúcich detí sa po prvýkrát oboznamuje s vybraným typom prstových znakov v škole. Pomocou jednoručnej prstovej abecedy a/alebo pomocných artikulačných znakov sa učia spájať grafémy a fóny do slov, spoznávajú článkovanosť slov a vytvárajú si lexiku. Druhým faktorom je nerozoznávanie rozdielu medzi tromi druhmi prstových znakov. Z toho vyplýva, že pri vydaktylovaní slov buď použijú jednoručnú prstovú abecedu s prvkami pomocných artikulačných znakov alebo dvojručnú prstovú abecedu s prvkami jednoručnej prstovej abecedy. Tretím faktorom je výber typu prstových znakov, ktorý je pre posunkujúceho bližší. Ide o snahu o ľahšiu a flexibilnejšiu manuálnu artikuláciu prstových znakov spojenú s porozumením pre prijímateľov posunkovej komunikácie.

Záver

Uvedený prieskum formou sondy dokazuje, že lexikálna variabilita v slovenskom posunkovom jazyku je bežná. Rovnako ako v prípade hovoreného slovenského jazyka, aj slovenské posunky sú ovplyvnené sociálnymi a štylistickými faktormi. Hlavné sociálne faktory, ako vek, región, škola, národnosť a náboženstvo, spolu so štylistickými faktormi, ktoré sa vyskytujú v slovenskom jazyku, prispievajú k variabilite aj v slovenskom posunkovom jazyku. Z toho jasne vyplýva, že rozrôznenosť a variabilita sú prirodzenými rysmi každého jazyka, vrátane posunkového. Každý prirodzený jazyk sa totiž vyvíja a mení. Môžeme teda potvrdiť, že aj posunkový jazyk je živý jazyk a má svoj historický vývoj.

Bibliografia

- BAKER, A. – VAN DEN BOGAERDE, B. – PFAU, R. – SCHERMER, T. (2016). *The Linguistics of Sign Languages: An Introduction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
<https://doi.org/10.1075/z.199>
- Biblia pre nepočujúcich*. (2017-2024). [Cit. 2024-05-23]. Dostupné na internete: <www.bibliaprenepocujucich.sk>.
- CSONKA, Š. – MISTRÍK, J. – UBÁR, L. (1986). *Frekvenčný slovník posunkovej reči*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- CSONKA, Š. (1988). Spoločenské postavenie posunkového jazyka, náčrt jeho systému a skúmania. In: *Efeta – otvor sa*, 8(1), s. 20-24.

- CSONKA, Š. (1998). *Svet v posunkoch*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- DeMEULDER, M. (2020). Transformations in Deaf Studies: Implications for Sign Language Policy, Revitalization, and Rights. In: *Deaf Studies Digital Journal*, 5. [Cit. 2024-10-22]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.3998/15499139.0005.006>>.
- DE VOS, C. – PFAU, R. (2015). Sign Language Typology: The contribution of rural sign languages. In: *Annual Review of Linguistics*, 1, s. 265-288. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguist-030514-124958>
- FERKOVÁ, M. (2024). *Cirkev pre nepočujúcich*. [Bakalárska práca]. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- GAŇO, V. (1960). *Defektné deti a náčrt základných problémov ich školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- GAŇO, V. (1962). *Výchova defektných detí*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- GAŇO, V. (1965). *Z teórie a praxe vyučovania nepočujúcich*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- HUDÁKOVÁ, A. – TÁBORSKÝ, J. (2008). *Sociolingvistické kapitoly pro tlumočníky pro neslyšící*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Jehovovi svedkovia. (2024). [Cit. 2024-05-23]. Dostupné na internete: <www.jw.org/svk/>.
- JOHNSTON, T. – SCHEMBRI, A. (2007). *Australian Sign Language (Auslan) : An Introduction to Sign Language Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607479>
- JOHNSTON, T. – SCHEMBRI, A. (2010). Variation, lexicalization and grammaticalization in signed languages. In: *Langage et société*, (1), s. 19-35. <https://doi.org/10.3917/ls.131.0019>
- KOUDELKOVÁ, Š. – TARCSIOVÁ, D. (2017). *Posunkuj so mnou: Základná posunková zásoba pre deti so sluchovým postihnutím*. Bratislava: IRIS.
- KNOORS, H. (2007). Obituary: Bernard Theodoor Marie Tervoort: May 29, 1920, Groesbeek, the Netherlands – August 17, 2006, Bussum, the Netherlands. In: *The Journal of the Deaf Studies and Deaf Education*, 12(2), s. 242. <https://doi.org/10.1093/deafed/enl024>
- KUSTERS, A. – LUCAS, C. (2022). Emergence and evolutions: Introducing sign language sociolinguistics. In: *Journal of Sociolinguistics*, 26(1), s. 84-98. <https://doi.org/10.1111/josl.12522>
- McKEE, R. L. (2015). *New Zealand Sign Language*. Wellington: Bridget Williams Books.
- PALFREYMAN, N. (2015). *Sign language varieties of Indonesia: A linguistic and sociolinguistic investigation*. Lancashire: University of Central Lancashire.

- SCHEMBRI, A. – JOHNSTON, T. (2012). Sociolinguistic aspects of variation and change. In: R. Pfau – M. Steinbach – B. Woll. (eds.). *Sign Language: An International Handbook*. (s. 788-816). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110261325.788>
- STOKOE, W. C. (2005). Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. In: *The Journal of the Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), s. 3-37. <https://doi.org/10.1093/deafed/eni001>
- ŠMEHILOVÁ, A. – ŠMEHILOVÁ, A. (2005). *Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu I*. Nitra: Effeta – Stredisko sv. Františka Saleského.
- ŠMEHILOVÁ, A. – ŠMEHILOVÁ, A. (2005). *Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu II*. Nitra: Effeta – Stredisko sv. Františka Saleského.
- TARCSIOVÁ, D. (2012). *Prstové znaky a pedagogika sluchovo postihnutých*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- TWILHAAR, J. N. – VAN DEN BOGAERDE, B. (2009). *Concise Lexicon for Sign Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- VOJTECHOVSKÝ, R. (2011). *Úvod do kultúry a sveta Nepočujúcich*. Bratislava: Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich.
- VOJTECHOVSKÝ, R. (2012). Kremnické varianty slovenského posunkového jazyka. In: *Myslímovinky*, 3(4), s. 24-27.
- VOJTECHOVSKÝ, R. (2015). Zoznam prekladových slovníkov slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka/posunkovanej slovenčiny. In: *Gaudium*, 19(1), s. 18-19.
- VOJTECHOVSKÝ, R. (2018 – 2025). *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka*. Bratislava: Snepeda.
- VOJTECHOVSKÝ, R. (2022). *Klasifikátory a špecifikátory v slovenskom posunkovom jazyku*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- VOJTECHOVSKÝ, R. – MAJERČÁKOVÁ, D. – HEFTY, M. – VOJTECHOVSKÁ, V. – CEHLÁRIK, J. – HEFTY, A. (2024). *Slovenský posunkový jazyk pre študentov – úplných začiatčníkov I.: Ja a moja rodina*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.

PaedDr. Bc. Roman Vojtechovský

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Oddelenie slovenského jazyka v komunikácii nepočujúcich

Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta

Priemyselná 4, 918 43 Trnava

roman.vojtechovsky@truni.sk